

STRUCTURĂ SOCIALĂ ȘI COMPORTAMENT FUNERAR ÎN ORAȘELE DACIEI ROMANE (I). ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA

*Atalia Onițiu, Simona Regep**

Cuvinte cheie: istorie socială, comportament epigrafic, oraș, categorie socială, analiză calitativă

Keywords: social history, epigraphic behavior, town, social category, qualitative analysis

Studiile de istorie socială întreprinse în ultimele două decenii au evidențiat importanța interpretării monumentelor funerare, care pot oferi informații deosebite cu privire la populația din Imperiul Roman, informații pe care nicio altă sursă nu ni le-ar putea revela. Până în prezent contribuțiile în acest domeniu au analizat comportamentul funerar (în regiuni precum Italia, nordul Africii sau Gallia) pentru diferite categorii sociale¹, subliniind că nu se poate vorbi de o regulă universal valabilă la scara întregii populații a Imperiului Roman². Alături de particularitățile fiecărei provincii³, diferitele clase sociale au utilizat surse epigrafice diverse în momente distincte și din rațiuni deosebite⁴. Practicile funerare reprezintă produsul unor circumstanțe sociale și culturale specifice, evidențiind existența unui anumit tip de cultură comemorativă la nivelul fiecărei provincii a Imperiului, în plus cu elemente specifice pentru fiecare categorie socială⁵.

* Universitatea de Vest, Timișoara, b-dul Vasile Pârvan, nr. 2-4, e-mail: atalia.onitiu@e-uvr.ro, simona.regep@e-uvr.ro

¹ Saller, Shaw 1984, 124-156; Meyer 1990, 74-96; Hope 1997, 103-121; Hope 2003, 79-97; Mouritsen 2005, 38-63.

² Mouritsen 2005, 47.

³ Elizabeth Meyer dă exemplu Gallia și nordul Africii unde epitafurile sunt parte a unui complex de practici mortuare care exprimă condiția de roman, provincialii acordând importanță felului de a fi roman și modului în care se comportă romanii. Dacă în vest cetățenia romană era indiciul obținerii unui mare privilegiu, în est fiind mai puțini cetățeni, acest statut nu avea o atât de mare importanță pentru localnici, astfel că indivizii nu menționau pe epitafuri dacă dețineau sau nu această calitate (Meyer 1990, 91-95).

⁴ Mouritsen 2005, 62-63.

⁵ MacMullen *apud* Mouritsen 2005, 62.

În cele ce urmează vom încerca să analizăm, pe baza mărturiilor epigrafice, comportamentul funerar al locuitorilor din *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, urmărind evidențierea unor caracteristici comune indivizilor ce aparțineau diferitelor categorii sociale. Din punct de vedere metodologic, în demersul nostru am căutat să corelăm, acolo unde a fost posibil, informația oferită de text cu caracteristicile monumentului (tip, material, decor, dimensiune, amplasament – acolo unde a fost posibil acest lucru, și unde, bineînțeles, asocierea a fost relevantă din punctul de vedere al obiectivelor studiului). Am preferat, de asemenea, o analiză calitativă și nu cantitativă, considerând că o atare abordare este mai relevantă pentru evidențierea unor particularități culturale sau sociale decât simpla statistică.

Decurionii

Identificăm încă de la început două categorii majore de inscripții funerare, și anume cele în care decurionii apar în ipostaza de defuncți, respectiv cele în care decurionii ridică monumente funerare⁶.

Monumentele funerare ale decurionilor de la *Ulpia Traiana* au fost ridicate în primul rând de către membrii familiei nucleare (soție, copii)⁷. Mama ca dedicant apare în două situații. În ambele cazuri au fost ridicate altare funerare unor decurioni tineri⁸.

Din textul inscripției unui sarcofag de la *Apulum* aflăm că Cornelia Lucilla, soția lui Titus Varenius Sabinianus, din tribul Papiria, cavalier, flamen Laurentinum, flamen al coloniei *Sarmizegetusa*, decurion al coloniilor *Sarmizegetusa* și *Apulum*, a realizat o platformă pe care ulterior a depus sarcofagul în care fusese înmormântată Varenia Probina, sora lui Sabinianus. Trupul lui Sabinianus a fost depus peste al acesteia în momentul morții⁹. Două aspecte sunt interesante în acest caz: în primul rând, absența vârstei la care a decedat T. Varenius Sabinianus, soția acestuia enumerând în schimb toate funcțiile deținute și menționând și faptul că și-a îndeplinit în integralitate serviciul militar (este posibil ca inscripția să fi fost realizată înainte de decesul acestuia și să confirme îndeplinirea obligațiilor comemorative); în al doilea rând, deși pare surprinzătoare decizia de a pune trupul unui personaj atât de important

⁶ Comportamentul funerar al decurionilor din Dacia a fost analizat la Onițiu 2014.

⁷ Q. Iulius Secundus (IDR III/2, 420) pune stela funerară a tatălui său, Quintus Iulius Secundinus, veteran din legiunea XIII Gemina, decedat la 60 ani.

⁸ Un altar funerar a fost pus de mama Terentia Hermione fiului său, Caius Antonius Ursinus, decurion al coloniei *Sarmizegetusa*, decedat la vârsta de 28 de ani (IDR III/2, 377). *Ulpia Opiava* pune de asemenea fiului său, Marcus Ulpus Tertius, decurion decedat la 21 de ani, un altar funerar (IDR III/2, 449).

⁹ IDR III/5, 596.

pentru viața municipală a provinciei Dacia într-un sarcofag aparținând surorii sale, aceasta s-ar putea justifica tocmai prin valoarea deosebită acordată de elite familiei și relațiilor familiale. H. Mouritsen susține de exemplu ipoteza că în familiile notabililor din Italia se practica reutilizarea monumentelor și transmiterea acestora din generație în generație ca o dovadă a prestigiului comparativ cu libertății („nou-veniții”) care erau nevoiți să-și ridice monumente noi¹⁰.

Pe stela funerară ridicată de Caius Sentius Flaccinus, fiu și moștenitor, pentru Caius Sentius Flaccus, originar din Antiquaria, tribul Sulpicia, veteran din legiunea XIV Gemina Martis Victrix, decurion al coloniei *Sarmizegetusa*, care a trăit 75 ani sunt redată în medalion busturile unui bărbat și al unei femei¹¹. Surprinde apariția bustului feminin, care nu se regăsește și în textul epitafului. O primă ipoteză ar fi aceea că avem de-a face cu un monument reutilizat sau cu inscripționarea unui monument pre-existent, însă poziția socială a defunctului și faptul că epitaful a fost realizat de un executor testamentar contrazic o astfel de presupunere. În condiția în care menționarea originii și a apartenenței la un anume trib a avut o semnificație atât de deosebită pentru defunct încât aceste elemente au fost integrate de moștenitor în textul epitafului, considerăm că suntem îndreptățiți să presupunem că și imaginea menită să-l reprezinte posterității a fost bine aleasă și nu s-a datorat hazardului, cu atât mai mult cu cât vorbim de o raritate în provincia Dacia¹². Dacă desenul stelei funerare a fost realizat cu acuratețe, atunci a existat în partea inferioară a textului cel puțin un rând disponibil și pentru comemorarea mamei dedicantului (aceasta fiind femeia redată în medalion, care probabil trăia încă în momentul realizării stelei). Dispariția piesei și faptul că aceasta nu ni se păstrează decât sub forma unui desen ne împiedică să ne dovedim presuposiția.

O situație interesantă o întâlnim în cazul defunctului P. Aelius Theimes, Ilvir al coloniei *Ulpia Traiana*. Cu acest nume regăsim două epitafuri inscripționate pe un altar, respectiv pe o lespede funerară (probabil), în legătură cu care autorii IDR opinează că este vorba despre două persoane diferite, întrucât „nu poate să fie o inscripție-epitaf în două exemplare, nici identitatea piesei cu cea precedentă, ci sunt două personaje omonime”¹³. Surprinde totuși faptul că în ambele cazuri avem de-a face cu un veteran devenit Ilvir, decedat la vârsta de 89 de ani. Inscripția de pe altarul funerar ne dezvăluie faptul că defunctul a fost veteran *ex centurione* din cohors I Vindelicorum și că a trăit 89 de ani. Alături de numele său pe epitaf mai regăsim și alți trei defuncți, posibil fiii lui

¹⁰ Mouritsen 2005, 50.

¹¹ IDR III/5, 574.

¹² Este singura reprezentare a defunctului de pe monumentele funerare ale decurionilor din Dacia (vezi Onițiu 2014).

¹³ IDR III/2, 369, 370.

Theimes, și anume P. Ael. Bericio (15 ani), P. Ael. Zabdibol (11 ani) și Aelia Phamenis (din păcate textul inscripției lipsește în partea inferioară ca urmare a martelării și reutilizării ca material de construcție în castelul din Sântămărie Orlea). În cazul lespezii, din păcate piesa nu se mai păstrează pentru a putea face o analiză pe marginea ei. Textul, păstrat în copie, a fost realizat pentru Publius Aelius Theimes, veteran și *Ilvir* al coloniei *Sarmizegetusa*, originar din tribul Papiria, care a decedat la vârsta de 89 de ani. Este tot un epitaf colectiv, fiind menționați alături de el și: Aelia... (71 de ani) și Publius... (din legiunea XX *Victrix*). Dedicantul în acest caz este P. Ael. Senecio, ginerele lui Theimes. P. Ael. Theimes mai este cunoscut dintr-o dedicație simplă pe o statuie reprezentând pe Aesculap și Hygia pe care apare doar numele său¹⁴, respectiv din lespedea de inaugurare a templului Zeilor Patriei Malagbel, Bebelahammon, Benefal și Manavat de la *Ulpia Traiana*, construcție realizată pe cheltuiala sa, pentru sine și ai săi (apare tot ca *Ilvir coloniae*, fără alte mențiuni).

O analogie pentru situația din Dacia cu două epitafuri pentru același defunct o găsim la Pompei, unde două monumente funerare distincte îi amintesc pe libertul C. Munatius Faustus și soția sa, Naevoleia Tyche¹⁵.

Că este vorba despre una și aceeași persoană reiese și din faptul că în lumea romană se disting două tipuri de monumente funerare cu funcționalitate distinctă (monumente funerare propriu-zise, precum stelele, având legătură directă cu mormântul, respectiv inscripții dedicatorii puse mai ales de moștenitori, cu scopul de a elogia persoana defunctului), și că tocmai aceasta explică de ce unul și același individ se regăsește uneori pe două monumente funerare diferite.

În cazul lui P. Ael. Theimes, din nefericire prima piesă este fragmentară și nu a fost identificată *in situ*, iar cea de-a doua nu se mai păstrează, ceea ce afectează semnificativ argumentația noastră. Însă oprindu-ne asupra celor două texte și asupra informațiilor referitoare la defunct, apreciem că altarul trebuie să fi avut legătură cu o incintă funerară sau un mormânt familial unde au fost depuse rămășițele lui Theimes și ale familiei sale. Altarul a fost pus veteranului din cohors I *Vindelicorum* (este singura calitate deținută de defunct, nici măcar cea mai importantă, asupra căreia s-a oprit dedicantul), în timp ce lespedea îl elogiază pe veteranul inclus în tribul Papiria după obținerea cetățeniei, devenit ulterior *Ilvir* – deci alte valori legate de o funcție diferită și un amplasament diferit pentru lespedea funerară realizată de P. Ael. Senecio.

O a doua categorie de monumente funerare este reprezentată de cele realizate de moștenitori, pe care o putem încadra în tipul *self-commemoration*

¹⁴ IDR III/2, 152.

¹⁵ *Apud* Mouritsen 2005, 56. Pentru alte analogii vezi Mouritsen 2005, 48, n. 54.

(indivizii se îngrijesc din timpul vieții de ridicarea monumentului funerar după cum o arată expresiile *iuxta voluntate testamenti*¹⁶ sau *secundum voluntatem testamenti*¹⁷). Moștenitorii – dedicanți sunt fiice¹⁸, fii sau persoane care nu prezintă legături de rudenie evident exprimate cu defuncției¹⁹.

Trecând acum la situația decurionilor – dedicanți, putem constata că o majoritate aproape covârșitoare de epitafuri au fost puse de decurioni soțiilor²⁰. Limbajul acestora este simplu și standardizat (numele și calitatea defunctei/ numele și calitatea dedicantului), cel mult regăsim un epitet laudativ asociat defunctei. Un exemplu în acest sens este stela funerară pusă de C. Spedius Clemens, Ilvir pentru Cornelia Faustina²¹. Surprinde redarea vârstei defunctei *dignissimae* în litere (*undeviginti annos natae*) și faptul că în registrul superior este reprezentat un bust de bărbat în arcadă; posibil monumentul a fost realizat pentru sine, dar soția a murit înainte.

Alte epitafuri se adresează copiilor sau fraților: Publius Aelius Provincialis, decurion al coloniei (*Ulpia Traiana* sau *Apulum* întrucât piesa provine de la *Ampelum*), pune o stelă funerară fiului său, decedat prematur (5 luni și 25 zile), Publius Aelius Iulianus²². Surprinde faptul că pe stelă este redată imaginea a două femei, în totală discordanță cu textul epitafului (piesa se cunoaște doar din descriere).

¹⁶ Inscricția provine din săpăturile întreprinse de Al. Bărcăcilă în castrul de la Drobeta, autorul opinând că era „probabil încastrată în zidul unei construcții funerare”. Datând din secolul al II-lea, textul epitafului a fost înscris pe un bloc de calcar în memoria decurionului municipiului *Hadriani Drobetensium* M. Arrius Saturninus, decedat la vârsta de 16 ani de către sora acestuia, Arria Saturnina, deopotrivă moștenitoare (IDR II, 49).

¹⁷ Inscricție funerară pentru P. Ael. Victor Plautianus, decurion al municipiului, din partea soției sale Salvia, executorul testamentar fiind Frontina (IDR III/5, 488).

¹⁸ Marcellina și Restuta, fiice și moștenitoare, s-au îngrijit să pună un epitaf tatălui lor, Marcus Ulpus Restutus, Ilvir al coloniei (IDR III/2, 448).

¹⁹ Aelius Macrinus Epidianus (*qui et Epidius*) (posibil libert) pune în calitate de moștenitor epitaful decurionului coloniei *Ulpia Traiana* Aelius Macrinus Getti(?) (IDR III/2, 368), iar centurionul Caius Iulius Macer, de asemenea moștenitor, ridică un altar funerar decurionului coloniei Quintus Manlius Verus, din tribul Papiria, veteran din legiunea XV Apollinaria, decedat la 75 de ani (IDR III/2, 428).

²⁰ Paulus, decurion al coloniei *Ulpia Traiana* pune un epitaf soției acestuia, descoperit la Mehadia. Din păcate fragmentaritatea piesei nu ne permite cunoașterea altor informații (IDR III/1, 91). Quintus Antonius Viator, decurion al coloniei, pune o lespede funerară soției sale (probabil), Antonia Bonita, care a trăit 59 de ani (IDR III/2, 378). Marcus Ulpus Iustinus, decurion al coloniei, pune un epitaf soției sale (IDR III/2, 383). Marcus Ulpus Martialis, veteran și decurion al coloniei Sarmizegetusa metropolis, pune un altar funerar de marmură soției sale Aurelia Donata, care a trăit 55 de ani (IDR III/2, 391). Caius Clodius Secundinus, Ilvir al coloniei, pune o lespede funerară soției sale, Aurelia Lucilla, decedată la 38 de ani (IDR III/2, 393).

²¹ IDR III/2, 403.

²² IDR III/3, 340.

Un epitaf extrem de interesant provine de la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*. Textul are două părți, „fiind probabil scris în două etape”. Din păcate s-a păstrat doar în copie. Primele 5 rânduri au un scris mai mic decât celelalte și reprezintă dedicația făcută de Lucius Valerius Rufus, veteran, ex beneficiar consular și decurion al coloniei, soției sale, decedată la 26 de ani. Rândurile următoare reprezintă epitaful lui Lucius Valerius Rufus, veteran din legiunea XIII Gemina, beneficiar consular, decurion al coloniei, cvestor, Ilvir, decedat la 65 de ani, pus de către fiii săi, Valerius Rufinus și Proculeianus²³. Deopotrivă forma literelor și textul ne dezvăluie faptul că, așa cum se procedea uneori și astăzi, este un monument funerar de la început gândit să fie pus pentru ambii soți în momentul morții acestora. Cele două texte reunite se abat prin menționarea titlurilor lui Lucius Valerius Rufus de la stereotipia obișnuită a acestui gen de monument care de cele mai multe ori nu specifică etapele carierei defunctului sau dedicantului, de obicei acestea fiind exprimate în alte categorii de inscripții, fie votive, fie onorifice. Două exemple concludente în acest sens vizează notabili din *Ulpia Traiana*.

Antonius Rufus, decurion și Antonia Priscilla pun un altar funerar tatălui lor, Lucius Antonius Priscus, care a trăit 62 de ani²⁴. Același personaj apare în ipostaza de defunct pe un alt altar funerar, de data aceasta având titlul de Ilvir. Monumentul i-a fost ridicat de fiii și moștenitorii săi, Lucius Antonius Priscus, cavaler, Antonius Rufus și Rufinus, decurioni ai coloniei²⁵. Un altar funerar a fost ridicat Quintinei Magnilla, decedată la 30 de ani, soția lui L. Antonius Rufus, Ilvir de către acesta și fiii săi, Antonius Priscus, Rufus și Rufinus, decurioni ai coloniei²⁶. În toate aceste inscripții personajul L. Antonius Rufus este decurion, cel mult Ilvir. În schimb, pe o inscripție onorifică ce îi este pusă în locul stabilit prin decretul decurionilor de libertul său Lucius Antonius Epagathus sunt menționate toate funcțiile deținute de acesta, și anume decurion, aedil și Ilvir²⁷.

De asemenea, M. Opellius Adiutor, Ilvir al coloniei *Ulpia Traiana* este cunoscut din mai multe inscripții, fie ridicate de el²⁸, fie care îi sunt adresate²⁹. Astfel, personajul realizează un altar funerar descoperit la *Ampelum*, dedicat lui Publius Celsenius Constans, decurion al coloniei *Claudia Aequum* din Dalmatia și al coloniei *Ulpia Traiana* (30 ani), ca urmare a faptului că este moștenitorul

²³ IDR III/2, 452.

²⁴ IDR III/2, 375.

²⁵ IDR III/2, 376.

²⁶ IDR III/2, 440.

²⁷ IDR III/2, 104.

²⁸ IDR III/3, 317, de la *Ampelum*; altar votiv dedicat lui Iupiter Optimus Maximus Ceterisque Dis Consentibus; dedicantul nu-și declină decât calitatea de *Ilvir coloniae*.

²⁹ IDR III/2, 117.

testamentar al acestuia³⁰. Cariera lui M. Opellius Adiutor ne este cunoscută însă dintr-o inscripție onorifică descoperită la *Ulpia Traiana*³¹ și care i-a fost ridicată pe cheltuiala plebei în locația stabilită prin decizia ordinului decurionilor: cvestor, edil, *Ilvir iure dicundo*, prefect al colegiului fabrilor.

O situație asemănătoare regăsim în cazul unui alt personaj de vază din oraș, și anume M. Cominius Quintus, deși aici avem de-a face cu un dedicant, nu cu un defunct. M. Cominius Quintus, alături de surorile sale Cominia Sperata și Cominia Cecilia finalizează lespeda funerară începută de mama lor Aelia Adiuta, pentru sine și soțul său Cominius Celerinus (*pontifex coloniae, eques Romanus, tribunus legionis*)³². M. Cominius Quintus se prezintă contemporanilor și posterității pe acest epitaf drept *pontifex quinquennalis*, oarecum în relație cu funcția tatălui său de *pontifex coloniae*. Monumentul funerar nu îi este destinat, accentul cade asupra familiei, asupra ducerii la bun sfârșit de către copii a îndatoririlor de comemorare a părinților, inițiate de mamă. M. Cominius Quintus mai este cunoscut din alte două inscripții: conform unei lespezi de marmură este cinstit pentru meritele sale de consiliul orașului, fiindu-i enumerate toate funcțiile (*pontifex* și prefect *quinquennal pro Antonino imperatore*, patron al colegiului fabrilor, *equo publico*)³³; același pune un altar onorific în locul stabilit de decretul decurionilor uneia dintre surorile sale, căsătorită cu T. Varenius Probus, *quinquennal* al coloniei. De data aceasta funcțiile enumerate sunt *pontifex*, *bisquinquennal* al coloniei, *equo publico*, *sacerdos arae augusti*³⁴.

Epitafurile decurionilor în ipostaza de defuncți sunt ridicate de: soții, copiii acestora (chiar dacă nu-și declină calitatea de moștenitori), mamă (pentru decurionii decedați la vârste tinere), moștenitori (de obicei copii, dar uneori și persoane a căror relație cu defunctul nu este exprimată direct). Interesant este faptul că am identificat un singur epitaf ridicat de un posibil libert, iar sclavii decurionilor lipsesc în totalitate.

Majoritatea monumentelor funerare realizate de decurioni sunt pentru soții sau copii, practica înmormântărilor comune sau succesive (soț/soție) evidențiind importanța legăturilor familiale.

Limbajul monumentelor este standardizat, de cele mai multe ori cuprinzând numele și calitatea defunctului (ultima calitate deținută) și a dedicantului (în cazul acestuia calitatea de referă cel mai adesea la relația cu defunctul). Atunci când defunctul a deținut mai multe funcții de-a lungul vieții ele ne sunt cunoscute din alte monumente, de obicei onorifice, care îi sunt închinat de

³⁰ IDR III/3, 350.

³¹ IDR III/2, 116.

³² IDR III/2, 371.

³³ IDR III/2, 107.

³⁴ IDR III/2, 108.

comunitate prin implicarea *ordo decurionum* care stabilește locul de ridicare a acestora (conform formulării *Loco Dato Decreto Decurionum*). Există și excepții totuși, cum ar fi epitaful cu două texte inscripționate succesiv. Majoritatea monumentelor funerare nu au reprezentări figurative (uneori și datorită fragmentarității lor, ceea ce este o mare deficiență), și în doar două cazuri textul este completat de imagine, care însă, după cum am putut observa, este în totală discordanță cu textul.

Monumentele funerare ale decurionilor nu sunt o expresie a opulenței și a bogăției, o reflectare a statutului social al defuncților/ dedicantilor, chiar dacă aceștia erau, poate, îndreptățiți la o atare atitudine. Ele surprind prin modestie și reprezintă o dovadă a îndeplinirii obligațiilor față de familie (în majoritatea cazurilor). În condiția în care majoritatea monumentelor ridicate de/ pentru decurioni vizează familia, considerăm că nu greșim când afirmăm că acestea constituie o dovadă a importanței valorilor familiale pentru categoria socială a decurionilor de la *Ulpia Traiana*.

Libertii și augustalii

Libertii și augustalii pun monumente funerare în principal membrilor familiei (soții, copii, părinți)³⁵. Numeroase epitafuri ridicate de libertii imperiali sunt dedicate copiilor decedați la vârste fragede: Constantianus, libert imperial și *adiutor tabularii* pune o lespede de marmură fiului său, Allianus, sclav imperial, mort la 6 ani, 9 luni și 22 zile³⁶. Bubalus, libert imperial, realizează un epitaf fiicei sale, Aurelia Procula, care a trăit 3 ani și 2 luni³⁷. Claudius Timocrates, libert imperial, alături de Aurelia Ireni, pun o lespede funerară de marmură lui Aurelius Volusianus, care a trăit 16 ani³⁸. Dacă Aurelia Ireni se auto-identifică ca fiind mama defunctului, Claudius Timocrates nu își declină calitatea de părinte. Carpion, *augusti libertus tabularii* pune un altar funerar fiului său, Marcus Aurelius Onesimus³⁹. Carpion este cunoscut și dintr-un altar votiv de

³⁵ Adrastus, Marcus și Titianus, liberti, pun un epitaf lui Marcus Suronius Adrastus, augustal al coloniei, 50 de ani și soției sale, Servilia Primitiva, 40 de ani (IDR III/2, 443). M. Cornelius Primus, augustal al coloniei, pune un altar de marmură fiicei sale, Cornelia Victorina (IDR III/2, 404). Scrierea care ocupă doar 45% din câmpul inscripției poate sugera că monumentul a fost conceput să comemoreze și alte persoane. Marcio, augustal și moștenitor, pune lespede funerară a soției sale (IDR III/2, 431). Synda, *scriba tabularii*, pune o lespede fiului *dulcissimus et piissimus* Aurelius Cimio(?), (?) ani, 6 luni, 11 zile (IDR III/2, 386). T. Flavius Aper, *scriba coloniae*, cunoscut dintr-o serie de inscripții votive pentru Malagbel, Liber Pater și Iupiter Aeternus (IDR III/2, 187, 253, 264) pune un altar soției sale, Valeria Cara (29 ani) (IDR III/2, 457).

³⁶ IDR III/2, 373.

³⁷ IDR III/2, 394.

³⁸ IDR III/2, 390.

³⁹ IDR III/2, 387.

marmură provenit din ruinele *mithraeum*-ului de la *Ulpia Traiana* dedicat lui Sol Invictus Mithras⁴⁰.

O altă categorie este reprezentată de monumentele aparținând unor liberi și augustali în ipostaza de moștenitori, reduse numeric. Extrem de importantă este inscripția lui Fortunatus, *augusti libertus*, *adiutor tabularii* care pune o lespede funerară soției sale, Aurelia Victoria, cu mențiunea *Hoc Monumentum Heredes Non Sequetur*⁴¹, ceea ce sugerează existența unor dispoziții testamentare și a unor moștenitori care însă nu vor gestiona și această chestiune a comemorării defunctei, de care se ocupă soțul acesteia.

Septimius Asclepiade, augustal al coloniei și libert al lui Publius Aelius Septimius Audeo (*qui et Maximus*), veteran, ex centurion din *numerus Palmyrenorum Optatianensium* (60 de ani) îi realizează acestuia monumentul funerar (lespede de marmură). De punerea acestuia s-au îngrijit moștenitorii defunctului: Aelius Septimius Romanus, soldat în legiunea XIII Gemina, *adiutor officii corniculariorum*, fiica Septimia Septimina (*qui et Revocata*) și soția (*uxor*) Cornelia Antonia⁴².

Quintus Aurelius Saturninus, augustal al coloniei, alături de Proshodus și Logismus, liberi și moștenitori, se îngrijesc de ridicarea unui altar funerar de marmură pentru Quintus Aurelius Tertius, originar din tribul Papiria, decurion și flamen al coloniei Sarmizegetusa⁴³. Acesta este cunoscut și dintr-un monument onorific ridicat în onoarea împăratului Antoninus Pius în anul 142, cu ocazia obținerii statutului de flamen al coloniei, ocazie cu care donează suma de 70000 de sesterți pentru *annona*⁴⁴.

Epitafurile augustalilor ca defuncți au fost ridicate de membrii familiei (soții, părinți)⁴⁵. Un exemplu interesant de mobilitate socială este evidențiat de

⁴⁰ IDR III/2, 277.

⁴¹ IDR III/2, 396.

⁴² IDR III/2, 366.

⁴³ IDR III/2, 388.

⁴⁴ IDR III/2, 72.

⁴⁵ Astfel este epitaful lui Decimus Baebantius Chrysantus, augustal al coloniei Zermicegetusae, care a trăit 66 de ani, a fost inscripționat pe o lespede funerară descoperită în apropiere de Mehadia de către soția sa, Baebatia Gamicen și de un număr de patru coherezi, ale căror nume nu se păstrează (IDR III/1, 89). O stelă funerară de marmură a fost ridicată pentru Lucius Cassius Marcio, augustal al coloniei (70 de ani) și pentru fiica sa Cassia Cassiana (19 ani) de către soția și mama Cassia Rufina (IDR III/2, 398). Petilia Victorina pune fiului său Caius Togernius Ingenuus, augustal al coloniei Sarmizegetusa Metropolis, 30 de ani, un altar funerar (IDR III/2, 444). Ulpia Patricia, soția augustalului Caius Venetius Privatus îi pune acestuia altarul funerar (IDR III/2, 459). Un altar de marmură pune Annius Macrinus soției sale și tatălui său Sextus Annius Pa...nius, augustal al coloniei (IDR III/2, 374). Iulia Maxima pune un epitaf soțului său, M. Iulius Victor, augustal al coloniei Sarmizegetusa Metropolis, decedat la 86 ani (IDR III/2, 421).

o placă de marmură pusă în memoria lui T. Aurelius Vitalis, augustal al coloniei Metropolis, decedat la 40 ani de către soția sa Aurelia... și fiul T. Aurelius Candidus, decurion al coloniei⁴⁶.

Libertii și augustalii de la Ulpia par a fi extrem de atașați valorilor familiale sau îndeplinirii îndatoririlor care decurg din obținerea statutului de moștenitori ai unor persoane de vază. Surprinde, de asemenea, situația libertilor imperiali în familiile cărora apar cazurile de mortalitate infantilă cele mai numeroase. Libertii au realizat în majoritate altare funerare sau lespezi. Libertii nu au optat pentru reprezentarea lor figurativă care le-ar fi asigurat o mai mare apreciere publică.

Monumentele libertilor demonstrează că legăturile familiale erau extrem de importante, aceasta întrucât abia eliberarea din sclavie le-a permis întemeierea unei familii legitime. Surprinzător este faptul că libertii apar mai ales în ipostaza de dedicanți, nu de defuncți. Doar în cazul augustalilor am identificat epitafuri care le sunt adresate, mai ales de către soți sau părinți, fără caracterul ostentativ care a fost identificat în alte provincii și, în special, în Italia (Ostia, Pompei). Valorile împărtășite de aceștia erau altele, cele familiale prevalând, propria consacrare publică având o importanță redusă.

Sclavii

Evidențele de la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* înregistrează dedicațiile a patru sclavi din casa imperială, ale căror epitafuri se adresează soțiilor și/ sau copiilor⁴⁷. De mare importanță pentru relațiile familiale ale sclavilor imperiali care ajung să ocupe importante funcții în aparatul administrativ al provinciei sunt două lespezi funerare, puse de Herculanus, *adiutor tabularii* și sclav imperial pentru Claudia Turpilla (numită *uxor*) și fiului său Carus (*verna imperial*)⁴⁸, respectiv cea a lui Valentinus, numit și Potinianus, *augusti nostri verna, librarius ab instrumentiis* împreună cu Cassia Rogata, în memoria Valentinei, fiica lor, tot sclavă, decedată la vârsta de 10 ani și 5 luni⁴⁹. Partenerile celor doi sclavi imperiali sunt cetățene, în timp ce copiii preiau condiția de sclav a tatălui. Surprinde calitatea de *uxor* pe care Claudia Turpilla o afișează cu deosebită mândrie.

⁴⁶ IDR III/2, 389.

⁴⁷ Herculanus, *adiutor tabularii*, pune o lespede pentru Aurelia Respecta, *rarissima femina* (IDR III/2, 395), iar Augustalis, sclav a doi împărați (50 ani), pune un altar pentru sine și soția sa, Hygia, tot sclavă (48 ani) (IDR III/2, 412).

⁴⁸ IDR III/2, 402.

⁴⁹ IDR III/2, 453.

Militarii și veteranii

Nefiind un centru militar, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* înregistrează puține monumente funerare ale militarilor⁵⁰ și veteranilor⁵¹, care prin numărul lor redus nu ne permit o analiză mai detaliată. Cel puțin la nivelul monumentelor funerare, militarii și veteranii prezenți la *Ulpia Traiana* nu se constituie într-o categorie socială reprezentativă, prezența acestor indivizi fiind circumstanțială. Dacă monumentele veteranilor, fie în ipostaza de dedicanți, fie de defuncți au legătură cu familia (soție, copii), cele ale militarilor activi vizează părinții, frații sau moștenitorii (cel mai adesea camarazi de arme). Situația veteranilor se aseamănă întrucâtva cu cea a libertților⁵², în ambele cazuri eliberarea (din serviciul militar, respectiv din sclavie) atrăgând după sine și obținerea *ius matrimonium*. Dedicățiile aparținând soțiilor și copiilor, de acum legitimi, sugerează faptul că inscripțiile sunt într-o anume măsură declarații publice privind câștigarea

⁵⁰ Militari – defuncți: Pe lespedea funerară a lui C. Iulius Sabinus, *librarius a rationibus* în legiunea XIII Gemina, decedat la 30 ani, pusă de părinții săi, C. Iulius Valens, tatăl, își indică și funcția de *duumvir iure dicundo*. Avem de-a face cu o familie bine plasată, deopotrivă social (prin înaltul statut al tatălui, mama Cominia Florentina făcând de asemenea parte din una dintre cele mai respectabile familii de la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*), dar cu certitudine și economic. Din păcate piesa a dispărut și astfel nu putem face și o analiză a monumentului. Extrem de interesantă, chiar dacă nu include în text și numele dedicantului, este inscripția de pe lespedea funerară de marmură a lui Sextus Pilonius Modestus, din tribul Stellatina, originar din Benevetum, fiu al lui Sextus, centurion în legiunea IIII Flavia Felix, cohorta III, *hastatus posterior*, *eques romanus*, anterior în legiunea VII Claudia pia fidelis, VIII Augusta, XI Claudia pia fidelis și I Minervia pia fidelis, decedat la vârsta de 37 ani, după 19 ani de serviciu militar ca centurion. Formularea *Hic situs est* subliniază legătura directă dintre monumentul funerar și locul unde au fost depuse rămășițele pământești ale defunctului. Cât privește lespedea funerară aceasta se individualizează raportat la piesele similare discutate până acum prin faptul că redă întreaga carieră militară a lui Sextus Pilonius Modestus, alături de informațiile privind originea și descendența sa, caracterul onorific-comemorativ al piesei fiind astfel evident. Valerius Proculus, *secundus heres* (*ponendum curavit*) pune un epitaf pentru Marcus Verpidius Silvanus, călăreț în *ala II Pannonniorum* (IDR III/2, 460). Militari – dedicanți: o lespede funerară este pusă de Aurelius Ingenuus, soldat în legiunea XIII Gemina Antoniniana mamei sale Maria Secundina (decedată la 63 ani) și surorii Aurelia Saturnina (18 ani) (IDR III/2, 432).

⁵¹ Veteranul Iulius Priscus pune o stelă de marmură pentru soția sa, Claudia Serena, 71 ani (IDR III/2, 401). Lespedea funerară (IDR III/2, 366) a lui P. Aelius Septimius Audeo, numit și Maximus, veteran, fost centurion din *numerus Palmyrenorum Optatianensium*, decedat la vârsta de 60 de ani, a fost ridicată de moștenitorii săi, Aelius Septimius Romanus, soldat în legiunea XIII Gemina, *adiutor officii corniculariorum*, posibil fiul său, fiica sa Septimia Septimina numită și Revocata și soția (*uxor*) Cornelia Antonia. Aceștia s-au îngrijit să pună monumentul prin intermediul libertului Septimius Asclepiades, augustal (vezi discuția la Ștefănescu-Onițiu 2011, 368).

⁵² Vezi pentru comportamentul funerar al libertților și Onițiu 2014.

statutului de „a fi roman” și a tuturor drepturilor decurgând de aici, un motiv de mândrie și satisfacție personală.

Nemenționați/ clasa de mijloc

Există la *Ulpia Traiana* un număr semnificativ de epitafuri aparținând unor indivizi care nu își declină statutul social. Într-un studiu recent⁵³ acest gen de inscripții a fost inclus în categoria monumentelor aparținând clasei de mijloc din Dacia. Dacă o atare apreciere este veridică, atunci, prin analogie cu situația celorlalte categorii sociale, ar trebui să putem identifica anumite caracteristici și tipare comportamentale în ceea ce privește comemorarea defuncțiilor.

La o primă vedere, într-o majoritate covârșitoare, monumentele funerare în discuție au fost puse pentru membrii familiei (soți/soții, copii, mame, frați, nepoți)⁵⁴.

Două monumente se disting totuși. Castena Nice (o tânără decedată la vârsta de 27 ani), s-a îngrijit din timpul vieții de lespedea sa funerară, după cum ne dezvăluie textul inscripționat: *testamento poni sibi iussit arbitrato Herennia Maxima*⁵⁵. Surprinde faptul că defuncta, deși tânără, a gestionat prin testament problema comemorării sale.

O lespede de marmură a fost pusă lui Macrinus, cetățean trever de către Attius Valens și Carantius Germanus⁵⁶. Numele peregrine, menționarea faptului că Macrinus este cetățean trever, nu și a poziției sale sociale, lipsa

⁵³ Varga 2012, 195–211.

⁵⁴ Papirius Quintinus pune o lespede de marmură fiicei sale Papiria Quintilla (3 ani, 11 luni, 7 zile) (IDR III/2, 436). Umbrius Africanus pune mamei sale Umbria Africana (65 ani) un altar (IDR III/2, 452a). Caius Iulius Rusticus pune un epitaf (IDR III/2, 380) mamei sale Antonia Sisiata (60 ani), fratelui său C. Iulius Rusticinus (40 ani) și soției sale Antonia Protogenia (26 ani). Aelia Venusta pune o lespede nepoatei sale, Aurelia Hygia Iunior, 7 ani, 6 luni (IDR III/2, 392). Aelia Venusta este cunoscută și din inscripția nr. 154, un altar votiv pentru Aesculap și Hygia). Aurelius Maximus și Aurelius Pusinus pun o lespede pentru soțiile lor, Licinia Valentina, 60 ani și Aurelia Maxima, 20 ani (IDR III/2, 424). Lisinia Callityche pune o lespede de marmură cu două busturi în registrul superior soțului său, decedat la 40 ani, T. Lisinius Amabilis (IDR III/2, 425). Un altar funerar a fost pus de Iulia Afrodisia soțului său, Gaius Longinus Maximus (58 ani) (IDR III/2, 426). Iulia Valentina, soție și moștenitoare, pune un altar funerar soțului său C. Octavius Nepos, 70 ani (IDR III/2, 435). P. Pontius Pontianus pune o lespede funerară pentru P. Pontius Secundinus (10 ani, 3 luni, 23 zile), P. Pontius Blandus (6 ani, 7 zile) și pentru soția Valeria Blandina (65 ani) (IDR III/2, 439). Iacchius pune o stelă funerară soției sale Saturnina împreună cu Timotheus (IDR III/2, 441). Ulpus Eucharistus pune un altar soției Ulpia Candida (26 ani) (IDR III/2, 450). Ulpus Dubitatus și Ulpus Gemellinus pun un epitaf pentru mama Ulpia Dubitata (40 ani) și Ulpus Gemellinus (60 ani), precum și soției Iustia Ingenua (30 ani) și fiicei Iustia Sextilia. Din păcate textul nu se mai păstrează în continuare (IDR III/2, 451).

⁵⁵ IDR III/2, 399.

⁵⁶ IDR III/2, 427.

oricărui informații privind raportul dintre defunct și cei care îi ridică epitaful sugerează faptul că inscripția funerară se adresa comunității de origine a celor trei.

Revenind la monumentele realizate pentru membrii familiei, constatăm că în toate cazurile se menționează vârsta defuncților, pentru copii aceasta fiind specificată cu exactitate. În cazul epitafurilor copiilor se constată absența oricărui epitet asociat lor, ceea ce, dacă apreciem ca reprezentative aceste monumente pentru clasa de mijloc de la *Ulpia Traiana*, ridică unele semne de întrebare privind atitudinea clasei de mijloc față de copii⁵⁷. Soțiile în schimb sunt omagiate prin epitete precum *dignissima*, *pientissima*, *carissima* (nici acestea nu apar în toate cazurile). Cel mai elogios epitaf dedicat unei soții este cel pus de Aelius Marcellinei⁵⁸: *Hic Pietatis Honos...*

În absența unor informații suplimentare privind ocupația sau poziția socială, indivizii din clasa de mijloc de la *Ulpia Traiana* își îndeplinesc îndatoririle față de familie comemorându-și defuncții prin ridicarea de monumente, cu precădere lespezi funerare, caracterizate printr-un limbaj simplu, sobru, cel mai adesea auster în ceea ce privește relațiile interpersonale.

Colegiul fabrilor

Alături de categoriile sociale menționate deja, colegiul fabrilor de la *Ulpia Traiana* apare pe o serie de monumente funerare ridicate membrilor⁵⁹ sau patronilor săi⁶⁰. Calitatea de membru este menționată expres doar în două cazuri (Flavius Fortunatus este augustal și a făcut parte din decuria VII a colegiului fabrilor, iar pentru C. Iulius Marcus apare precizarea *ex collegio fabrum*), în celelalte aceasta fiind mai mult presupusă. Un posibil membru al colegiului fabrilor a fost și Q. Ianuarius Zosimus (35 ani), amintit pe un altar funerar alături de sora sa Ianuaria Candida (30 ani). Altarul a fost pus de tatăl său, Q. Ianuarius Agathangelus. Conform textului inscripției, la înmormântarea lui Zosimus și realizarea monumentului a contribuit și colegiul fabrilor cu suma de 400 denari⁶¹. Analizând monumentele nu putem să nu observăm diversitatea pieselor, atât ca tip de monument (sunt deopotrivă altare, stele și lespezi), cât și ca decor (stelele funerare prezintă imaginea defunctului în medalion ca un element comun) sau formă a scrierii. Stilul acestor epitafuri este impersonal,

⁵⁷ Un exemplu în acest sens este lespezea funerară pe care Marcus Pomponius Severus o pune soției și fiicelor Pomponia Severa și Anclarenia Marcellina (18 ani, fiică adoptivă) (IDR III/2, 438). Doar soției îi este asociat epitetul *carissima*.

⁵⁸ IDR III/2, 430.

⁵⁹ IDR III/2, 406, 407, 417.

⁶⁰ IDR III/2, 410.

⁶¹ IDR III/2, 413.

după cum era și de așteptat, fiind vorba despre o asociație profesională care îndeplinește obligațiile de comemorare a unor membri sau patroni decedați. Rămâne întrebarea de ce colegiul fabrilor și nu un membru al familiei sau moștenitor s-a ocupat de aceste aspecte (doar pe altarul lui Zosimus se specifică cu exactitate în ce a constat contribuția colegiului, iar pe altarul funerar al lui L. Flavius Valentinus, patron al colegiului, apare verbul *posuit*; în rest, nu apare nicio mențiune de genul *posuit, fecit, faciendum curavit*, deși observăm pe singurele piese păstrate întregi, și anume 406 și 417 că textul este inscripționat doar în partea superioară a câmpului inscripției, existând suficient spațiu pentru integrarea altor informații).

În concluzie, analiza epitafurilor categoriilor sociale de la *Ulpia Traiana* a evidențiat importanța legăturilor familiale, îndeplinirea obligațiilor de comemorare a defuncților făcută sobru, simplu, indiferent dacă avem de-a face cu personaje înstărite sau bine situate din punct de vedere social. Imaginea defunctului, atunci când apare, nu este valorizată, ea nu este destinată să potențeze mesajul transmis prin cuvinte.

Comparând situația de la *Ulpia Traiana* cu cea din alte părți ale Imperiului, constatăm spre exemplu despre decurionii din Moesia Superior că și aici monumentele funerare vizează familia acestora, în special raportul soț-soție. Problema comemorării defunctului este gestionată de partener încă din timpul vieții, nu este lăsată în grija moștenitorilor; textul epitafului și, probabil, mormântul este realizat pentru ambii soții (conform sintagmei *et sibi vivus*). Sintagma *faciendum curavit* prezintă în majoritatea cazurilor arată că dedicantul s-a preocupat în integralitate de ducerea la bun sfârșit a obligațiilor față de defunct. Monumentele ridicate de părinți pentru decurioni sunt puțin numeroase, doar pentru decurioni decedați la vârste tinere – probabil cazurile de decurioni tineri sunt mai reduse, la acest statut social ajungând indivizi maturi care au îndeplinit serviciul militar, eventual alte funcții notabile; și, tot ca și în Dacia, părinții țin să menționeze cu exactitate vârsta la care a decedat tânărul. Epitafurile referitoare la liberti vizează îndeplinirea obligațiilor față de patroni (în majoritate elemente din armată) și față de familie. Spre deosebire de decurioni, unde problemele comemorării sunt gestionate din timpul vieții, doar în cazul augustalilor apare această preocupare, în toate celelalte cazuri monumentul este realizat în urma decesului și, frecvent exprimat, datorită dispozițiilor testamentare. Lipsesc epitafurile libertilor imperiali (avem un singur libert imperial devenit augustal). O altă practică pe care o regăsim la decurioni și, în unele cazuri, la liberti (augustali) este cea a monumentelor/ mormintelor

comune ale celor doi soți (soția/ soțul realizând monumentul *vivo/ viva sibi et coniugi*). Acestea denotă faptul că în Moesia Superior cazurile de *self-commemoration* sunt mult mai numeroase, indivizii preocupându-se încă din timpul vieții de îndeplinirea obligațiilor și ritualurilor necesare în momentul morții, fără a lăsa această obligație în grija moștenitorilor.

În nordul Italiei, la Ostia și Pompei, precum și în alte orașe, majoritatea epitafurilor au fost ridicate de liberi, care astfel ar fi încercat să-și legitimizeze prin monumente funerare somptuoase, uneori chiar ostentative ridicate, poziția obținută în urma eliberării din sclavie și să compenseze inegalitățile sociale suferite; ei își conștientizează în mult mai mare grad decât alte categorii de indivizi statutul social și putem vorbi de un anume sentiment de competiție între ei. Libertii nu lasă realizarea epitafurilor lor în grija rudelor sau moștenitorilor, iar pe monumentele lor de cele mai multe ori caută să evidențieze cele două elemente esențiale pe care le obțin prin eliberare, și anume familia și cetățenia (reprezentându-se îmbrăcați în togă, alături de membrii familiei)⁶². În contrast cu acestea, monumentele elitelor sunt relativ puține și modeste, ca și cum elitele nu ar fi trebuit să-și demonstreze poziția publică deținută în momentul morții. Epitafurile acestora sunt cel mai adesea rezultatul inițiativei publice, combinat cu devoțiunea personală sau mândria familială⁶³.

Analizând comportamentul epigrafic, Elizabeth Meyer arată că există o legătură între status-ul social și practicile epigrafice provinciale: atunci când status-ul de cetățean roman era considerat ca important, epitaful era un mod de a anunța public că avem de-a face cu un cetățean; astfel, numărul de monumente funerare este cu atât mai mare cu cât numărul de cetățeni dintr-o comunitate este mai redus. Secolul al III-lea, prin *Constitutio Antoniniana*, va marca un declin al epitafurilor ca manieră de a exprima public identitatea individuală (în condiția în care toți indivizii născuți liberi vor deveni cetățeni). Elizabeth Meyer dă exemplul Gallia și nordul Africii unde epitafurile sunt parte a unui complex de practici mortuare care exprimă condiția de roman, provincialii acordând importanță felului de a fi roman și modului în care se comportă romanii. Dacă în vest cetățenia romană era indiciul obținerii unui mare privilegiu, în est fiind mai puțini cetățeni, acest statut nu avea o atât de mare importanță pentru localnici, astfel că indivizii nu menționau pe epitafuri dacă dețineau sau nu această calitate⁶⁴.

Pentru provincia Dacia suntem de părere că acest subiect de studiu este încă la început, și că doar demersuri viitoare vor putea aduce clarificări suplimentare.

⁶² Mouritsen 2005, 56.

⁶³ Mouritsen 2005, 47.

⁶⁴ Meyer 1990, 91–95.

BIBLIOGRAFIE

Ardevan 1998,

R. Ardevan, *Viața municipală în Dacia romană*, Timișoara, 1998.

Crețulescu 2013,

I. Crețulescu, *Monumentele funerare ale militarilor în provinciile Moesia și Dacia (secolele I-III)*, 2003 (Teza de doctorat, mss.)

Hope 1997,

V. Hope, *Constructing Roman identity: funerary monuments and social structure in the Roman world*, în *Mortality*, 2, 2, 1997, 103–121.

Hope 2001,

V. Hope, *Constructing Identity. The Roman Funerary Monuments of Aquileia, Mainz and Nîmes*, BAR IS, 960, 2001 (non vidi).

Hope 2003,

V. Hope, *Trophies and Tombstones: commemorating the Roman soldier*, în *World Archaeology* 35, 1, *The Social Commemoration of Warfare*, 2003, 79–97.

Meyer 1990,

E. Meyer, *Explaining the epigraphic habit in the Roman Empire: the evidence of epitaphs*, în *JRS*, 80, 1990, 74–96.

Mihăilescu-Bîrliba 2006,

L. Mihăilescu-Bîrliba, *Les patrons des affranchis privés dans les provinces Balkano-Danubiennes (Dalmatie, Pannonies, Dacies et Mesies)*, în *StAA*, XII, 2006, 65–76.

Mihăilescu-Bîrliba, Dumitrache, Piftor 2010,

L. Mihăilescu-Bîrliba, I. Dumitrache, V. Piftor, *La mobilité locale en Dacie Romaine selon les sources épigraphiques: I. Dacie Inferieure*, în *StHHA*, 28, 2010, 95–108.

Mouritsen 2005,

H. Mouritsen, *Freedmen and decurions: epitaphs and social history in Imperial Italy*, în *JRS*, 95, 2005, 38–63.

Onițiu 2014,

A. Onițiu, *Comportamentul funerar al decurionilor și liberților din provinciile Dacia și Moesia Superior. Studiu comparativ*, BHAUT, XIV, 2014, 63–84.

Saller, Shaw 1984,

R. P. Saller, B. D. Shaw, *Tombstones and Roman family relations in the Principate: civilians, soldiers and slaves*, în *JRS*, 74, 1984, 124–156.

Scheidel 2004,

W. Scheidel, *Human mobility in Roman Italy. I. The Free Population*, în *JRS*, 94, 2004, 1–26.

Ștefănescu-Onițiu 2011,

A. Ștefănescu-Onițiu, *Social relations of the soldiers in Roman Dacia (I). Heirs*, în *Scripta Classica. Radu Ardevan Sexagenario Dedicata*, Cluj-Napoca, 2011, 365–370.

Varga 2012,

R. Varga, *Particular commemoration habits of the middle class from Roman Dacia*, în *StAA*, 18, 2012, 195–211.

SOCIAL STRUCTURE AND FUNERAL BEHAVIOR IN THE TOWNS OF ROMAN DACIA (I). ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA

Abstract

Preponderantly the research concerning the population in Roman Dacia is founded on the analysis of the epigraphic material (inscriptions); it was in a large measure published, known and analyzed for about half a century in the literature of the field. Despite such a fact, information on the population there is not by far complete and exhaustive. This is the reason that makes the analysis and re-interpretation of the epigraphic material necessary by the means of the social sciences (sociology, anthropology, and social history); new data concerning the social structure, relations between the various social categories or the familial and inter-ethnic relations might be brought into relief by this. The present approach aims to a deep analyzing by the means of social sciences of epigraphic material from the towns in Roman Dacia; as a first case study, the author insists upon the funeral inscriptions in Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa, attempting to identify whether a standard way existed or not, namely a pattern of the epigraphic behavior belonging to different social categories in the area of the old capital of the province of Dacia. The analysis aims to identify the features of the commemorative culture in the case of any social categories (from decurions, liberti and augustales, slaves, soldiers and veterans to those ones belonging possibly to the middle class at that time), or social-professional categories (members of the *praefectus collegii fabrum*); the study points out the relation between inscription and the social state of the deceased/ dedicant, relations between them, the text structure, decoration, representative images eventually, that come to make complete the epitaph. The study concerning the inscriptions points out the institution of family and obligation to commemorate the defunct persons as the main important aspects and the main reasons that underlie the funeral monuments building.